

KATHRINE THISTED PETERSEN

Hvor verbet retteligen placeres skal

– en undersøgelse af OV-ledstilling i Danske Lov

1 Indledning

At sprog som står i nær kontakt med hinanden, ofte vil påvirke hinanden med hensyn til f.eks. ordforråd, bevidner franske, engelske og tyske låneord i dansk som *chikane* (fr. *chicane*), *weekend* (eng.) og *kræmmer* (mnty. *krēmer*). Hvorfor især tyskindlånte leksemer præger det danske ordforråd inden for blandt andet forvaltning, retspleje, handel og håndværk, kan det forhold forklare at både højtstående embedsmænd, handlende og håndværkere fra Tyskland i perioden fra ca. 1100 til 1700 bosatte sig enten permanent eller midlertidigt i Danmark (Winge 2000: 19).

At den tyske påvirkning også kan have fundet sted på det syntaktiske

En særlig tak til Steffen Krogh og de to anonyme bedømmere for vejledende kommentarer og relevante litteraturhenvisninger.

Petersen, K. Thisted, cand.mag., ph.d.-stipendiat, Institut for Æstetik og Kommunikation, Nordisk, Aarhus Universitet, Danmark. “How to Place the Verb Right – an Investigation of OV Word Order in the Danish Code”. *ANF* 127 (2012), pp. 145–171.

Abstract: In this paper, the development of word order in written Danish is investigated with special attention to the positioning of the verb. It is a well-documented fact that the VO structure in Modern Danish with the governing verb preceding its actants was also the dominant word order in the oldest sources of written Danish (cf. Diderichsen 1941, Heltoft 2005). Around 1300, however, new OV types emerge and the use of OV word order increases until it stabilizes and decreases in the 16th century. Because of the extensive immigration from the northern German regions between 1100 and 1700, it has been suggested that these word order changes are due to German influence (e.g. Braunmüller 2004). In order to reconsider this statement, the distribution of different OV types in a specific text from the Early Modern Danish period – the Danish Code from 1683 – is compared to the general development of Danish word order from Early Middle Danish (c. 1100 – c. 1350) to Early Modern Danish (c. 1500 – c. 1700). The statistical analysis of the Danish Code reveals an OV pattern that differs from both earlier stages of written Danish and contemporary German texts. Comparing the OV types found in the Danish Code with the memoirs by Leonora Christina and the development in Swedish (cf. Magnusson Petzell 2011), I attribute the high OV frequency in some Early Modern Danish texts to intentional stylistic variation as a Scandinavian phenomenon.

Keywords: Old Danish, Early Modern Danish, word order development, OV, the Danish Code 1683, language contact, language style, intentional variation.

plan, har bl.a. Braunmüller (2004) foreslået. Den forholdsvis høje forekomst af præverbale objekter som kan observeres i visse ældre nydanske tekster, forklarer Braunmüller således som “direkte Transferenzen aus dem Deutschen” (Braunmüller 2004: 226). Hvorvidt det er rimeligt at tale om en tysk indflydelse på ledstillingen i dansk, er det initierende spørgsmål for nærværende undersøgelse af verbets placeringsmuligheder i Danske Lov (DL) fra 1683. For at kunne afgøre om der er tale om en naturlig dansk udvikling eller en tysk sprogpåvirkning, er det en forudsætning at de placeringsmuligheder som en systematisk statistisk undersøgelse af verbets stilling vil klarlægge, sammenlignes med ældre danske ledstillingsforhold. Ved at anskue placeringsmulighederne i 1600-tallet med udgangspunkt i forholdene i både ældre dansk og tysk vil sandsynligheden for en tysk påvirkning blive vurderet.

Da den historiske forudsætning for en tysk indvirkning på dansk i 1600-tallet udgøres af de to sprogs sameksistens gennem perioden fra ca. 1100–1700 der indebærer et skift fra nedertysk til højtysk, følger først en kort redegørelse herfor. Dernæst vil en beskrivelse af verbets stilling i ældre dansk og tysk danne baggrunden for den endelige analyse af DL.

2 Dansk i sameksistens med nedertysk og højtysk

Selv om der allerede fra 800-tallet kan påvises en betydelig kontakt mellem danske og tyske handelsmænd i og omkring Nordens daværende største handelscentrum Hedeby, var det først efter oprettelsen af det nye nordeuropæiske handelsforbund Hansaen i 1158 med Lübeck som hovedsæde at tyskerne for alvor begyndte at sætte deres præg på Danmark. De skriftlige kilder vidner om at den gensidige skriftlige kommunikation indtil ca. 1300 foregik på latin, hvorefter korrespondancen mellem Danske Kancelli og de nordtyske hansestæder hovedsagelig blev tysksproget (Winge 2000: 23). I takt med opblomstringen af den nordiske handelsforbindelse tiltog indvandringen af tyske handels- og embedsmænd så stærkt at der dannedes et solidt grundlag for forskellige grader af tosprogethed på dansk jord: “Die hohe Frequenz von sog. *code switches* in Quellen unterschiedlicher Art [...] ist ein Hinweis auf den relativ freien Gebrauch der Sprachen nebeneinander” (Diercks og Braunmüller 1993: 18). Skønt de tilkommende tyskere gennem hele indvandringsperioden fra 1100 til 1700 overvejende stammede fra det nordtyske område, var det ikke det samme sprog de bragte med sig til Danmark. Den neder-

tyske skriftnorm der fastsattes som et kompromis mellem de forskellige nedertyske dialekter, var kun i brug indtil omkring år 1600. Overgangen fra nedertysk til højtysk begyndte efter opdagelsen af Amerika i 1492 der udvidede handelskontakten mod vest for på denne måde at indskrænke Hansaens og østersøhandelens betydning. Herefter befandt det økonomiske og kulturelle centrum sig i Mellem- og Sydtykland hvor der taltes højtysk (Winge 2000: 42). Med til at understøtte dette sprogskifte var indførelsen af et overregionalt retssystem i form af romerretten der af praktiske årsager blev udøvet med højtysk som fælles forvaltningsprog. Efter reformationens krav om en oversættelse af Bibelen fra latin til modersmålet var det Luthers højtyske oversættelse som vandt udbredelse og etablerede højtysk også som kirkens sprog: "Selv om hans bibeloversættelse og salmer straks blev oversat til nedertysk, var det for sent at skabe et nyt domæne for det hændende nedertyske skriftsprog" (Winge 2000: 42). I Danske Kancelli tog man hurtigt konsekvensen af denne udvikling ved allerede mellem 1540 og 1560 at ændre den nedertyske skriftnorm til fordel for højtysk. Vigtigt er det i den forbindelse at være sig den store forskel mellem tale- og skriftsprog bevidst. Den bratte overgang til højtysk medførte ikke i første omgang at nedertysk uddøde som talesprog, men i løbet af tiden frem mod 1600 sørgede nye indvandrere fra både nord- og mellemtyske byer for at højtysk blev mere og mere almindeligt også i den mundtlige kommunikation, i særdeleshed i de dannede og højere samfundslag (Winge 2000: 43–44). På baggrund af ovenstående understreges det hermed at det i forbindelse med DL er det højtyske skriftsprogs påvirkning der undersøges.

3 Verbets stilling i ældre dansk

Med henblik på at kunne afgøre sandsynligheden for en tysk indvirkning på den danske verbalplacering i 1600-tallet er det vigtigt først at klargøre ledstillingsforholdene på de forudgående stadier af det danske skriftsprog. Som udgangspunkt for denne beskrivelse anvendes den veletablerede periodeopdeling mellem ældre middeldansk (ca. 1100–1350), yngre middeldansk (ca. 1350–1500), ældre nydansk (ca. 1500–1700) og nutidsdansk (ca. 1700 >) (jf. Brøndum-Nielsen 1950: 8–10, Skautrup 1944, 1947, Jensen 2011: 96). Da vidnesbyrdene om et olddansk skriftsprog i form af runeindskrifter fra ca. 800 til 1100 er så få at en statistisk pålidelig ledstillingsanalyse ikke lader sig gennemføre, vil der nedenfor blive taget udgangspunkt i ældre middeldansk fra ca. 1100 til ca. 1350.

3.1 Ældre middeldansk ca. 1100–1350

Den mest systematiske beskrivelse af ledstillingsforholdene i det tidligste danske skriftsprog udgør Diderichsens (1941) afhandling om sætningsbygningen i Skånske Lov. Diderichsens undersøgelse bygger på Tekst I i Brøndum-Nielsens (1933) udgave som er sammensat af forskellige håndskrifter der imidlertid “kun paa yderst faa Punkter afviger fra hinanden i syntaktisk Usus” (Diderichsen 1941: 8). Som supplement hertil anvendes eksempler fra Lollesgaard (1920). De citerede kilder omfatter landskabslovene Skånske Lov (Sk. L.), Eriks sjællandske Lov (E. L.), Valdemars sjællandske Lov (V. L.), Jyske Lov (J. L.), legendefragmentet fra Cambridge om St. Christina (St. Chr.) samt Sjælens Trøst (Sj. Tr.). Når der nedenfor anføres eksempler fra landskabslovene, henvises der med side- og linjetal til Brøndum-Nielsens (1933–1961) udgave af Danmarks gamle Landskabslove (DgL). Legendefragmentet og Sjælens Trøst citeres fra henholdsvis Diderichsen (1931–1937) og Nielsen (1937). Til oversættelsen af de gammeldanske teksteksempler anvendes Lund (1967) og Brøndum-Nielsen (1935, 1971ab, 1973).

3.1.2 *Hovedsætninger*

For at gøre ledstillingsmulighederne i ældre middeldansk sammenlignelige med nydansk sætningsstruktur vil Lollesgaards begreber i det følgende blive tilpasset en nyere topologisk terminologi. Det sætningsskema som Diderichsen (1966) i 1946 indførte, er siden blevet modificeret af bl.a. Hansen (2006) og foreligger i en ny, gennemrevideret form hos Hansen og Heltoft (2011). Der vil i det følgende blive anvendt et til lejligheden passende kompromis mellem de ældre og nyere udgaver således at der tages hensyn til de vigtigste ændringer siden Diderichsen. Overordnet indeles sætningen i tre felter indledt af et forbinderfelt med plads til konjunktioner (Konj.). Herefter følger fundamentfeltet (F) som kan indeholde alle ledtyper ud over det finitte verbum, neksusfeltet med det finitte verbum (v) som fast bestanddel samt indholdsfeltet bestående af de(n) infinitte verbalform(er) (V) og eventuelle bestemmelser af adverbier (MA/A) og ikke-adverbier (IO/DO) art knyttet hertil. I neksusfeltet kan der på letledspladsen yderligere optræde tryksvage pronominer under forudsætning af at verbalet kun består af et finit verbum. For at illustrere muligheden for udfyldningen af alle sætningens pladser anføres nedenfor tre eksempler hvor pladsen for henholdsvis det indirekte objekt, prædikativet og de lette pronominer er prioriteret.

Figur 1. Nydansk hovedsætningsstruktur.

Konj.	Fundament	Neksusfelt				Indholdsfelt					
	F	v	S	letled	a	V	IO	DO	MA	P	A
Og	så	ville	han		gerne	vide	hende	sætningen			i et skema
For	således	kunne	han		jo	gøre		sætningen	pænt	anskuelig	for hende
Og	derefter	viste	han	hende				sætningen			

Som Diderichsen forklarer, hersker allerede i Skånske Lov det grundprincip “at Verbet staar forrest i Hovedsætningens Aktualfelt [dvs. neksusfelt]” (Diderichsen 1941: 37). Ligesom i nydansk er V2-ledstilling med det finitte verbum på anden plads således den almindeligste i deklarativer hovedsætninger, enten med subjektet eller et til verbalet underordnet sætningsled placeret i sætningens forfelt.

- (1) Tolf hors **gøræ** stod (Sk. L. 136,1)
 ‘tolv heste gør stod’
tolv heste udgør et stod

Udvides et forudgående subjekt med en bestemmende relativsætning eller en apposition, vil der stadig være tale om V2-ledstilling på det overordnede sætningsniveau.

- (2) Bondæn thær kunæn fich **hafthe** børn (E. L. 8,3)
 ‘bonden der konen fik havde børn’
den bonde der fik konen, havde børn

Det andet grundprincip om en adskillelse mellem neksus- og indholdsfelt betyder at de(n) infinit(te) verbalform(er) i et sammensat verbal placerer sig sammen med aktanterne i sætningens indholdsfelt. Mens det finitte verbum på grund af sin fastlåsning til neksusfeltet aldrig efterfølger sine aktanter, medmindre disse er placeret i fundamentfeltet¹, placeres de(n) infinit(te) verbalform(er) i ældre middeldansk derimod ikke nødvendigvis foran eventuelle aktanter sådan som det er tilfældet i moderne dansk. I forhold til moderne dansk med konsekvent efterstillede aktanter og ældre germansk med overvægt af foranstillede aktanter indtager Skånske Lov ifølge Diderichsens analyse “en Overgangsstilling, idet kun ca. 230 af i alt ca. 700 Indholdsbestemmelser [...] staar foran infinit Verbum” (Diderichsen 1941: 38). På daværende tidspunkt var ledstillingen i (3) således ikke unormal.

¹ I urgermansk menes det finitte verbum derimod at have været ubundet, jf. f.eks. slutstillingen af verbet i Guldhornsindskriften fra Gallehus ved Tønder o. år 400: **ek hlewagastiz holtijaz horna tawido** (Karker 2001: 21).

- (3) Frændær **mughæ** ey børn fran thelræ mothær **takæ** (V. L. 321,13)
 ‘frænder må ej børn fra deres moder tage’
slægtninge må ikke fjerne børnene fra deres mor

At tale om verbal slutstilling i et eksempel som det ovenstående sådan som Lollesgaard (1920: 36) gør det, er problematisk fordi der i teorien ville kunne tilføjes både aktanter og frie led til verbet efterfølgende. I stedet for kontakt-, distance- og endestilling anvendes i nærværende undersøgelse derfor de overordnede ledstillingsbegreber OV og VO. Afgørende er det inden for denne terminologi om aktanterne befinder sig foran eller efter det styrende verbum.

Diderichsen skelner først og fremmest mellem såkaldte frie og faste forbindelser da der mellem disse to typer hersker en grundlæggende ledstillingsforskel: “>Fast« Verbalbestemmelse staar saaledes hyppigst foran Vb. inf. (154 Gange mod ca. 120 efterstillet)” (Diderichsen 1941: 42). Til den faste type regner Diderichsen partikelverbumbforbindelser samt verber der i moderne dansk er trykssvage, i kombination med præpositionsforbindelser som i (4) eller indeterminerede objekter. Da det inden for ældre dansk ortografi ikke er muligt at skelne mellem foranstillet løs partikel og fast sammensætning, vil partiklerne blive holdt uden for nærværende undersøgelse.

- (4) þættæ **uiliæ** summi mæn at lohum **hafæ** (Sk. L. 51,7–8)
 ‘dette vil somme mænd ad lov have’
dette vil nogle mænd have til lov

Delsing (1999) har påvist at den samme OV-struktur kendetegner funktionsverbumbforbindelser af ovenstående type i ældre svensk: “I dessa kan man se kombinationen av verb och nominal som ett komplext predikat [...] Därmed er det troligt att nominalet inte ska betraktas som argument till verbet utan som ett semantiskt stöd för detta” (Delsing 1999: 204).

Vægtprincippet betyder at tilstedeværelsen af flere eller særlig omfangsrige aktanter typisk efterstilles det infinitte verbum.

- (5) Næfningæ **skulæ swæræ** um handran, boran, oc hiorthran thær summæ kallæ markran, oc vm wathæssgærningæ, oc vm thiufnæth (J. L. 30,14–16)
 ‘nævninge skal sværge om håndran, boran, og jordran der somme kalder markran, og om vådegærninger, og om tyveri’
nævninge skal sværge [i sager] om åbenlyst tyveri af bærbar genstande, om åbenlyst tyveri af formue, om åbenlyst tyveri af jord – som nogle kalder åbenlyst tyveri af mark – om skadegørende handlinger og om tyveri i almenhed

En tilsvarende tydelig sammenhæng mellem aktanternes tyngde og deres efterstillede position har Delsing (1999: 189) fundet i ældre svensk.

3.1.3 Bisætninger

Overordnet betragtet adskiller nydanske bisætninger sig fra hovedsætningerne ved at have sætningsadverbialet placeret før det finitte verbum. For den maksimale udfyldnings skyld anføres to eksempler i sætnings-skemaet nedenfor.

Om ledstillingen i den ældre middeldanske bisætning skriver Diderichsen at der gælder “den Grundlov, at Subjektet – hvis et saadant findes – staar foran Vb. fin., og at i subjektløse Sætninger det Led rykker frem foran Vb. fin., som ellers skulde have Førstepladsen efter det” (Diderichsen 1941: 59). Som både Diderichsen (1941: 38) og Heltoft understreger, er det netop afgørende at der, både hvad angår hoved- og bisætninger, “kun er én finit verbalposition og dermed kun én position hvor et led kan stå foran finittet” (Heltoft 2005: 150). Denne plads er på daværende tidspunkt blot endnu ikke blevet grammatikaliseret til at være subjektets foretrukne. På grund af den gennemgående V2-struktur kan sætningsadverbialet i bisætninger heller ikke endnu være fastlagt til den nydanske position foran det finitte verbum (jf. også Gregersen og Pedersen 2000) hvilket betyder at der dengang ikke herskede nogen formel forskel mellem sætningstyperne (Heltoft 2005: 151).

Selv om sætningsadverbialet i middeldanske bisætninger havde sin normale plads efter det finitte verbum, kunne det i kilekonstruktioner rykkes frem foran finittet således at ledstillingen kom til at ligne den moderne danske. I moderne islandsk hvor sætningsadverbialet som udgangspunkt stadig befinder sig i postverbal position, har Maling (1980) vist at fremrykningsmuligheden kun eksisterer i subjektløse bisætninger, og at det fremrykkede led således indtager den ledige subjektplads. Et typisk eksempel udgør (6) hvor negationen har kilet sig ind mellem *sem* og *hefur* (jf. Maling 1980: 185).

Figur 2. Nydansk bisætningsstruktur.

Konj.	Subj. ²	Neksusfelt			Indholdsfelt						
		S	a	v	V	IO	DO	MA	P	A	
Og	at	han	gerne	ville	vise	hende	sætningen				i et skema
Og	at	han	jo	kunne	gøre		sætningen	pænt	anskuelig		for hende

² = subjunktion

- (6) Þetta er glæpamaðurinn, sem *ekki* **hefur verið** dæmdur
 ‘dette er forbryderen som ikke har været dømt’
dette er forbryderen som ikke er blevet dømt

Denne fremrykningsmulighed gælder ifølge Maling (1980: 180) perfektum participier, adjektiver, visse adverbier og partikler, men ikke objekter og præpositionsforbindelser. På baggrund af disse restriktioner er det blevet foreslået at kun kerner lader sig fremrykke, mens fremrykningen af syntagmer er forbeholdt topikaliseringer (Höskuldur Thráinsson 2007: 368).

I overensstemmelse med Gunnar Hrafn Hrafnbjargarsons (2004) analyse af kilekonstruktionen på ældre skandinaviske sprogtrin viser eksemplerne nedenfor at kilen i ældre middeldansk imidlertid kunne udgøres både af kerner som f.eks. infinitte verber (jf. (7) og (8)) og af syntagmer i form af f.eks. prædikativer og objekter (jf. (9), (10) og (11)) eller af et frit adverbial som i (12).

- (7) þem, ær flatføræs **uil** (Sk. L. 26,5)
 ‘den der fledføres vil’
den der vil overdrage sin ejendom til nogen mod fast underhold
- (8) en man ther skiwdhe **kan** ther meth (J. L. 312,14–15)
 ‘en mand der skyde kan der med’
en mand som kan skyde med dem [våbnene]
- (9) hin ær mansins arfuæ **sculde** wærxæ (E. L. 5,8–9)
 ‘hin der mandens arving skulle være’
den der skal være mandens arving
- (10) hin [...] thær arftakænde **ær** æftær mannæn (E. L. 5,1)
 ‘den [...] der arvtagende er efter manden’
den [...] der er arvtager efter manden
- (11) þæn [...] ær sak **søker** (Sk. L. 4,1–2)
 ‘den [...] der sag søger’
sagsøgeren
- (12) thet thær i loghæn **ær** skriuæt (J. L. 1,11)
 ‘det der i loven er skrevet’
det der er skrevet i loven

Da ledstillingsstrukturen i kilekonstruktioner som disse er tvetydig i forhold til begreberne VO og OV, holdes de uden for den statistiske undersøgelse.

Når det som i eksemplerne (13) og (14) drejer sig om bisætninger med

subjekt, vil der normalt ikke kunne kiles yderligere led ind foran det finitte verbum. Om ledstillingen skal betegnes som VO eller OV, afhænger ligesom i hovedsætningerne derefter af eventuelle aktanters placering i forhold til det infinitive verbum.

- (13) nokær annar staþ a marco, þær sum han **hauir** **saat** sit spiut (Sk. L. 66,9–10)
 ‘noget andet sted på mark, der som han har sat sit spyd’
noget andet sted på marken hvor han har sat sit spyd
- (14) horo mikit han **uil** hanum **kænnæ** ok sak fore **gifæ** (Sk. L. 105,8)
 ‘hvor meget han vil ham kende og sag for give’
hvor meget han vil anklage ham for og rejse sag for

Selv om Diderichsen (1941: 59) konkluderer at afvigelser fra hovedreglen om en gennemgående V2-ledstilling i Skånske Lov er både sjældne og tilfældige, findes der fra omkring år 1300 allerede eksempler på entydige OV-strukturer i forbindelse med det finitte verbum. Da de foranstillede objekter *thic* og *minæ spænæ* i (15) forudgås af pronominale subjekter, kan de ikke udgøre kiler.

- (15) thæt ac thic **fød[*dæ* oc th]u** minæ spænæ **dithæ** (St. Chr. 4,26–27)
 ‘det jeg dig fødte og du mine bryster diede’
at jeg har født dig og du har diet mine bryster

På baggrund af beskrivelsen ovenfor illustreres i figur 3 og 4 forskellen mellem den ældre middeldanske og den nydanske sætningsstruktur for henholdsvis hoved- og bisætninger. Den øverste række repræsenterer den nydanske sætningsstruktur, mens den næstfølgende række indeholder pladserne for den ældre middeldanske sætning. På grund af den endnu ikke fastlagte rækkefølge mellem det indirekte og det direkte objekt er i de ældre middeldanske skemaer blot indsat en fælles nominalplads (N) for de to ledtyper. Som påpeget af Heltoft var den topologiske forskel mellem sætningstyperne grundet sætningsadverbialets frie placering dengang ikke til stede, og for begge typers vedkommende herskede en langt friere ledstilling end i dag. For at tydeliggøre variationsmulighederne i bisætningens indholdsfelt er der tilføjet tre yderligere sætninger fra henholdsvis Sk. L. 187–188,8–1, E. L. 230,7 og E. L. 79,7–8. Betegnelsen S/kile angiver at pladsen foran det finitte verbum i ældre middeldanske bisætninger kunne besættes af fremrykkede indholdsled under forudsætning af subjektets fravær. I lighed med Falk (2007) analyserer jeg således subjektet som øverst placeret i det hierarki af ledtyper der kan kiles ind foran det finitte verbum.

Figur 3. *Ældre middeldansk hovedsætningsledstilling sammenlignet med moderne dansk.*

Konj.	F	v	S	letled	a	V	IO	DO	MA	P	A	
Konj.	F	v	S		a	V/P	N		A		V/P	A
	Tolf hors	gøræ							stoþ			
	Bondæn	hafthe							børn			
	Frændær	mughæ			ey		børn		fran theræ mothær		takæ	
	þættæ	uiliæ	summi mæn						at lohum		hafæ	
	Næfningæ	skulæ				swæræ			um handran, boran [...]			

Figur 4. *Ældre middeldansk bisætningsledstilling sammenlignet med moderne dansk.*

Konj.	Subj.	S	a	v	V	IO	DO	MA	P	A	
Konj.	Subj.	S/kile	v	letled	a	V/P	N	A		V/P	A
ær		flatføræs	uil								
ther		skiwdhe	kan					ther meth			
ær		mansins arfuæ	sculde		wæræ						
thær		arftakænde	ær					æftær mannæn			
thær		i loghæn	ær		skriuæt						
ær		sak	søker								
þær sum	han	hauir			saat	sit spiuat					
at	han	hafir		æi		alt		ut	latæt		
(at)	han	wildæ	hanum thet	ey				ut	latæ		
at	han	scal	sic					sithæn meræ	gømæ	foræ then man æn for annær	

3.2 Fra yngre middeldansk ca. 1350–1500 til ældre nydansk ca. 1500–1700

Kendetegnende for overgangsperioden fra ældre til yngre middeldansk er den stærkt tiltagende indvandring af nordtyske handlende, håndværkere og adelige. Ifølge Skautrup bevirkede denne kraftige tilstrømning sydfra at Danmark fra ca. 1325–1425 “hvad diplomer og breve m. v. angår, [var] godt på vej til at blive tvesproget” (Skautrup 1947: 31). At magten hos det nordtyske handelsforbund stod på sit højeste fra midten af 1300-tallet til begyndelsen af 1400-tallet (jf. Skautrup 1947: 5), afspejler sig i den betydelige mængde af indlånte middelnedertyske ord og afledningsendelser fra netop denne periode. Karakteristisk for den yngre middeldanske periode er det at det fra omkring det 14. århundrede bliver muligt at gøre plads for mere end ét led foran bisætningens finitte ver-

bum sådan som det er eksemplificeret i (15) ovenfor (jf. Heltoft 2005: 153). At præverbale objekter i forbindelse med det finite verbum langsomt vinder frem i løbet af den yngre middeldanske periode, stemmer fint overens med situationen i ældre svensk. I Magnusson Petzells undersøgelse af ledstillingsudviklingen i svensk taler statistikken sit tydelige sprog: “VfArgVi dominerer kraftigt i fornsvenskan, men under den nysvenska perioden är det ArgVf som är den enskilt vanligaste typen” (Magnusson Petzell 2011: 170–171). Vigtigt er det at pointere at denne OV-struktur i danske bisætninger allerede findes inden en tysk sprogpåvirkning for alvor sætter ind.

I sin undersøgelse af kilekonstruktionens udvikling i ældre og yngre middeldansk kan Gunnar Hrafn Hrafnbjargarson (2004: 114) konkludere at tilstedeværelsen af et pronominalt subjekt ikke nødvendigvis blokerede for fremrykningen af sætningsadverbialer.

- (16) som han sidhan **hafdhe** fongit (Sj. Tr.)
 ‘som han siden havde fanget’
som han sidenhen havde modtaget

Da denne fremrykningsmulighed i sætninger med pronominalt subjekt kun gælder for adverbielle led, vurderer Gunnar Hrafn Hrafnbjargarson at sætninger som (16) ikke kan udgøre eksempler på kilekonstruktionen: “However, since all the examples involve (alleged) stylistic fronting of either a negation or an adverb, I choose to follow Falk (1993:191) in concluding that the Middle Danish example in (74) [(16)] does not show stylistic fronting of a sentence adverb but only lack of V^o-to-I^o movement” (Gunnar Hrafn Hrafnbjargarson 2004: 115). Ledrækkefølgen i (16) er således i stedet et tidligt eksempel på den bisætningsstruktur der kendetegner moderne dansk hvor sætningsadverbialet har sin faste plads foran det finite verbum. Som Gregersen og Pedersen (2000: 406) kan udlede af deres diakrone undersøgelse af sætningsadverbialets placering i bisætninger, sker overgangen fra en fortrinsvis postverbal til en præverbal position gradvis med et særlig stort skred i begyndelsen af 1600-tallet. At ældre nydansk repræsenterer en overgangsperiode med hensyn til placeringen af det finite verbum i forhold til sætningsadverbialet i bisætninger, bekræftes af Sundquist: “The number of clauses with the verb *in situ* increased gradually during the same period in which the frequency of [adverbial – finite verb] order in clauses with a subject-gap was still high” (Sundquist 2003: 249, med “*in situ*” menes den moderne danske bisætningsledstilling Adv Vf, og med “subject-gap” menes at adverbialet har kilet sig ind på subjektets plads).

Hvad angår verbernes placering både i forhold til hinanden og til eventuelle aktanter, viser oversættelser af Luthers Bibel at de i ældre dansk eksisterende OV-strukturer allerede i starten af 1500-tallet er på kraftig tilbagegang til fordel for den nydanske VO-ledstilling: "Selbst bei unterschiedlichen Vorlagen erweist sich (hier) die dän. Wortstellungsnorm als sehr gefestigt und Transferenzen gegenüber resistent" (Braunmüller 1998: 325). Kun når det gælder placeringen af anaforiske pronominer, eksisterer den markerede OV-struktur stadig i Peder Palladius' Visitatsbog fra 1540'erne hvilket får Heltoft (2005: 161) til at drage paralleller til den markerede enklitiske placering af lette pronominer i nydansk. En til lejligheden gennemført statistisk analyse af ledstillingen i et ældre nydansk håndskrift af Skånske Lov, GkS 3125,4^o fra ca. 1550, kan ligeledes bekræfte den lave OV-frekvens på denne tid. I de første 100 lovkapitler er således kun 26 (8 %) af i alt 337 mulige objekter placeret foran det infinitte verbum. Finitte verber i efterstilling findes der kun seks eksempler på. De parallelle eksempler nedenfor fra henholdsvis det ældre middeldanske håndskrift B 69 og det ældre nydanske håndskrift GkS 3125,4^o skal illustrere overgangen fra OV til VO. Eksemplerne er anført parvis således at et ældre tekststed umiddelbart efterfølges af et yngre.

- (17) Far thæn man kunu ær børn **hafwær** (204,15)
 'får den mand kone der børn haver'
hvis en mand som har børn, får en kone
- (18) Faar then mand sliigh hustru som selff **haffuer** børnn (271,12)
 'får den mand sig hustru som selv haver børn'
- (19) wilia arfwa eig til things **cumma** (212,1–2)
 'vil arvinger ikke til ting komme'
vil arvingerne ikke komme til tinget
- (20) viille hans arffuinge icke da **komme** | tiill tingett (294,7–8)
 'vil hans arvinger ikke da komme til tinget'
- (21) the men i by **bo** samman (221,14–15)
 'de mænd i by bor sammen'
de mænd som bor i by sammen
- (22) de mend som **boo** y by sammen (322,11–12)
 'de mænd som bor i by sammen'
- (23) Skil men um iorth the i bole **ago** samman (219,28)
 'skiller mænd om jord de i bol ejer sammen'
er mændene i et jordfællesskab uenige om den jord som de ejer sammen

- (24) Trette mend om jord som **bo** tiilßamen y bol (318,8)
'trætter mænd om jord som bor tilsammen i bol'

At Delsing (1999: 215) har observeret en tilsvarende markant tilbagegang i OV-frekvensen hos svenske funktionsverbumbindelser i løbet af 1500-tallet, tyder på at den form for komplekst prædikat der består af et tryksvagt verbum og et trykstærkt efterled som i eksemplerne *have 'børn* og *bo i 'by ,sammen* ovenfor, og som udgør et produktivt fænomen i moderne dansk og svensk, er ved at opstå. En betingelse for opkomsten af tryktabsforbindelser som disse er netop VO-ledstillingen som gør at et tryksvagt verbum kan fungere som klise til en efterfølgende trykstærk konstituent.

En prøvelæsning af Brokmands Hus-Postil fra 1638 samt Syvs Nogle Betenkninger om det Cimbriske Sprog fra 1663 kan bekræfte at VO-ledstillingen dominerer i den ældre nydanske periode. Således finder man heri kun eksempler på kilekonstruktioner af typen "som skrevet staaer" (Brokmand 1638: 3) og "som skik var" (Syv 1663: 82).

4 Verbets stilling i ældre nyhøjtysk ca. 1350–1650

Det højtyske sprog der i Nordtyskland omkring år 1500 fortrængte og erstattede middelnedertysk, kan placeres inden for tidsrammen ca. 1350–1650 under betegnelsen ældre nyhøjtysk som en form for overgang mellem middelhøjtysk og nyhøjtysk (jf. Reichmann og Wegera 1993: 5). Dermed er der tale om et sprogtrin som i forhold til nyere nyhøjtysk og klassisk middelhøjtysk udviser en særlig stor variationsrigdom. Det slutelige stadium af denne overgangsperiode må betragtes som en mulig kilde til påvirkning af sproget i DL. De ældre nyhøjtyske eksempler nedenfor er blevet oversat ved hjælp af Baufeld (1996) samt Reichmann og Wegera (1993).

4.1 Hovedsætninger

Som en bekræftelse på den gennemgående V2-ledstilling i ældre nyhøjtyske hovedsætninger skriver Behaghel: "Ich habe es [...] wahrscheinlich gemacht, daß bereits das Igm. [Indogermanische] im Hauptsatz in weitaus überwiegendem Maße dem Verbum die Mittelstellung (Zweitstellung) zuweist [...] Das geht im Germanischen und Deutschen weiter bis auf den heutigen Tag" (Behaghel 1932: 11).

Med hensyn til det infinitte verbums placering nævner Reichmann og Wegera at tendensen til 'Satzklammer' som betyder at det finite og de(n)

infinite verbalform(er) danner en sætningsramme omkring sætningens mellemliggende led, tiltager kraftigt i løbet af perioden: “Der Typus ohne Klammer (d. h. mit Kontaktstellung von finiten und infiniten Verbformen) wird gegen Ende der frnhd. [frühneuhochdeutschen] Zeit ganz selten” (Reichmann og Wegera 1993: 435).

- (25) Ein jetlicher christ **sol** all tag ein mol zum minsten sich im gebæt zû got **keren**
 (Eberlin, citeret efter Reichmann og Wegera 1993: 437)
 ‘enhver kristen skal hver dag en gang mindst sig i bøn til Gud vende’
enhver kristen skal mindst en gang om dagen bede til Gud

4.2 Bisætninger

I alle former for bisætninger udvises der en klar præference for slutstilling af det finite verbum der igennem hele perioden er endnu mere udbredt end sætningsrammen i hovedsætninger.

- (26) Der wart ein so heiliger man, daz man lieder von im **sang** (C. Ebner, citeret efter Reichmann og Wegera 1993: 471)
 ‘han blev en så hellig mand at man sange om ham sang’
han blev så hellig en mand at man sang sange om ham

Ligesom for hovedsætningernes vedkommende kan man konstatere en tydelig tilbagegang for fænomenet ‘Ausklammerung’ som betyder at obligatoriske aktanter eller frie tilføjelser til henholdsvis de(n) infinite verbalform(er)/det adskillelige præfiks i hovedsætninger og det finite verbum/hele verbalkomplekset i bisætninger følger bag efter disse i efterfeltet. Karakteristisk er det imidlertid at frie tilføjelser lettere lader sig efterstille verbalformerne (Reichmann og Wegera 1993: 434).

- (27) daz nimmer kein ostertag **verging** biz an irn tot (C. Ebner, citeret efter Reichmann og Wegera 1993: 471)
 ‘at aldrig nogen påskedag hengik frem til hendes død’
at der aldrig gik nogen påskedag til spille frem til hendes død

Også i ældre nyhøjtysk gælder i mange tilfælde det ovenfor introducerede vægtprincip der af Behaghel betegnes som “das Gesetz der wachsenden Glieder” (Behaghel 1932: 44). Jo tungere verbets bestemmelser tager sig ud, desto større er tilbøjeligheden til at lade dem følge efter verbet, både af hensyn til sammenhængskraften mellem leddene og i henseende til sætningens informationsstruktur.

- (28) *daz du virtzig wochen **pist gelegen** unter meim meitlichen hertzen* (A. Langmann, citeret efter Reichmann og Wegera 1993: 438)
 ‘at du fyrre uger er ligget under mit ungpigeagtige hjerte’
at du i fyrre uger har ligget under mit ungpige hjerte

Mens specielt den første del af den ældre nyhøjtyske periode præges af stor variationsfrihed, udvikles der hen imod starten af 1600-tallet en normalisering af verbalrækkefølgen til fordel for OV-strukturen med placeringen af det infinitte foran det finitte verbum (Reichmann og Wegera 1993: 438).

- (29) *welche ierem raut nit **volgen wölten*** (Steinhöwel, citeret efter Reichmann og Wegera 1993: 450)
 ‘hvilke hendes råd ikke følge ville’
som ikke ville følge hendes råd

I bisætninger hvor verbalkomplekset består af mere end to led, sætter sig i tiden mellem 1450 og 1600 den regel igennem at det finitte verbum indtager førsteposition hvis det efterfølges af to infinitiver. Forbindelser med både infinitiv- og perfektum participiumsformer eller med perfektum participium som den eneste infinitte verbalform indeholder derimod hyppigere slutstillede finitter (Reichmann og Wegera 1993: 439).

I figur 5 og 6 nedenfor sammenlignes den ældre nyhøjtyske sætningsstruktur med den ældre nydanske sådan som den er blevet beskrevet i afsnit 3.2. Opdelingen af den tyske sætning i et midterfelt, et slutfelt og et efterfelt anvendes her i overensstemmelse med den tyske tradition.³ Forkortelserne er de samme som blev anvendt i de danske skemaer ovenfor.

Figur 5. *Ældre nyhøjtysk hovedsætningsledstilling sammenlignet med ældre nydansk.*

Forbinderfelt	Finit syntagmefelt										
			Midterfelt			Slutfelt	Efterfelt				
Konj.	F	v	N/A/a			V	A/N				
Konj.	F	v	S	letled	a	V	IO	DO	MA	P	A

Figur 6. *Ældre nyhøjtysk bisætningsledstilling sammenlignet med ældre nydansk.*

Forbinderfelt	Finit syntagmefelt										
			Midterfelt			Slutfelt	Efterfelt				
Konj. Subj.	F		N/A/a			Vv/vV	A/N				
Konj. Subj.	S/kile		a			v a V	IO	DO	MA	P	A

³ Skemaerne er frit opstillet efter Bærentzen (1992) og Wermke (2006).

Som det fremgår af sammenstillingen mellem den ældre nyhøjtyske struktur i øverste række og den ældre nydanske nedenunder, kan aktanterne i ældre nyhøjtysk både placere sig foran og efter henholdsvis det infinitte verbum i hovedsætninger og det samlede verbal i bisætninger, mens de i ældre nydansk som hovedregel er efterstillede. At verbalformerne i ældre nyhøjtysk er placeret i slutfeltet, betyder imidlertid at OV-ledstillingen på dette tidspunkt er den normale.

5 Statistisk analyse af verbets stilling i Danske Lov

Kong Christian den Femtis Danske Lov fik sin endelige form i 1683 efter at indholdet siden nedsættelsen af den sidste revisionskommission i 1681 havde været til grundig drøftelse og bearbejdning. Delvis genbruges kunne både ældre landskabslove, herunder særligt Jyske Lov, samt bestemmelser fra Christian IV's regeringstid, frem for alt Den Store Reces fra 1643 (Secher 1911: forord).

5.1 Analysemetode

Grundlaget for den følgende statistiske beskrivelse af verbets placeringsmuligheder i DL danner fortalen samt de første ti kapitler af første bog til og med s. 96 i Sechers (1911) udgave. Terminologien fra de forudgående afsnit føres videre således at der overordnet vil blive skelnet mellem VO- og OV-ledstilling. I figur 7 vises en oversigt over de mulige ledstillingstyper som kan dannes med et finit verbum (Vf), et infinitt verbum (Vi) og en eller flere aktanter (Akt). Som Magnusson Petzell bemærker, er kombinationen Vi Akt Vf fraværende i alle germanske OV-varieteter (Magnusson Petzell 2011: 155). Det er derfor forventeligt at den heller ikke findes i DL.

Figur 7. *Mulige ledstillingsstrukturer.*

Mulige VO-strukturer		Mulige OV-strukturer	
Hovedsætninger	Bisætninger	Hovedsætninger	Bisætninger
a. Vf Vi Akt	a. Vf Akt b. Vf Vi Akt c. Vf Vi	a. Vf Akt Vi	a. Akt Vf b. Akt Vi Vf c. Akt Vf Vi d. Vf Akt Vi e. Vi Vf

Da man som moderne sprogbruger ikke med sikkerhed kan afgøre hvornår et adverbial bør betragtes som valensbundet i ældre dansk, medtages kun objekter og prædikativer som eksempler på aktanter. Vf betegner finitte verber i enten indikativ eller konjunktiv, mens Vi henviser til infinitte verber i infinitiv eller perfektum participium. Selvstændige infinitivkonstruktioner indledt med *at* holdes uden for undersøgelsen. For at opnå en pålidelig statistik er alle tvetydige bisætninger blevet fjernet. Disse indebærer alle former for kilekonstruktioner og alle de *at*-sætninger der indledes med yrings- og meningsverber som *sige* og *mene* da sådanne stadig i moderne dansk kan udgøre eksempler på indlejrede hovedsætninger. I subjektløse bisætninger er kombinationerne Akt Vf, Akt Vf Vi og Vi Vf kun blevet talt med hvis de foran det finitte verbum yderligere indeholder et adverbial som kan sikre at der ikke er tale om kilekonstruktioner. Disse OV-typer eksemplificeres i (30), (31) og (32).

(30) som ej Arvinger **haver** (1. bog, 34)

(31) som jo efter Tidernis Lejlighed een eller anden Forandring **kunde behøve** (fortale, 44)

(32) som i Loven **skrevet er** (fortale, 39)

Både *lade*-konstruktioner og sætninger med negerede objekter er på grund af deres særlige OV-struktur i moderne dansk heller ikke medtaget.

5.2 Den overordnede distribution af OV og VO

Efter analysen af samtlige sætninger fra den første bog af DL ud fra de ovennævnte afgrænsningskriterier har 506 sætninger vist sig at være relevante, heraf 136 hovedsætninger og 370 bisætninger. I figur 8 er først det samlede antal sætninger med henholdsvis OV- og VO-ledstilling talt op, hvorefter fordelingen inden for de to sætningstyper er angivet separat.

Som det fremgår af statistikken, udgør 36 % af de registrerede sætninger eksempler på forskellige typer af OV-strukturer. På denne baggrund må ledstillingen betegnes som temmelig fri og dermed afvigende

Figur 8. *Distributionen af OV og VO.*

	OV		VO	
	Antal	Andel	Antal	Andel
Begge sætningstyper	181	36 %	325	64 %
Hovedsætninger	35	26 %	101	74 %
Bisætninger	146	39 %	224	61 %

fra den altovervejende VO-struktur der herskede i slutningen af den ældre nydanske periode. Sammenligningen mellem hoved- og bisætninger viser at det er den sidstnævnte sætningstype der indeholder flest OV-eksempler, og som dermed får den samlede andel til at vokse. I afsnit 5.3 vil der blive vendt tilbage til betydningen af denne fordeling.

Med eksemplerne nedenfor illustreres det at samtlige mulige OV-typer fra figur 7 er til stede i DL.

- (33) Akt Vi: Dommerne skulle Processerne, det meeste mueligt er, **forkorte** (1. bog, 50)
- (34) Akt Vf: om hand noget Embede, Geistlig eller Verdslig, **haver** (1. bog, 7)
- (35) Akt Vi Vf: De, som muntlig Kald og Varsel **givet have** (1. bog, 30)
- (36) Akt Vf Vi: Saa fremt hand ellers tilforn lovlig Varsel til Hjemtinget **haver bekommet** (1. bog, 39)
- (37) Vf Akt Vi: de, som for hannem **have** Dom **hændet** (1. bog, 86)
- (38) Vi Vf: efterat OverDommerens Dom **gangen er** (1. bog, 53)

Om aktanterne placeres foran eller efter det styrende verbum, beror i mange tilfælde på det føromtalte vægtprincip. Dette betyder at pronominal objekter typisk foranstilles medmindre der som i (40) findes yderligere adled. Karakteristisk er det således at aktanter og indholdsadverbialer følges ad enten i foranstillet eller efterstillet position afhængigt af deres samlede tyngde.

- (39) med mindre Fornødenhed det **udkræver** (1. bog, 24–25)
- (40) og Gud da [...] **hafde sat** Os paa den Kongelig Arve-Stoel og Throne (fortale, 43)
- (41) at Dommeren **haver taget** Gunst, Gave, Vild, eller Frændskab for Retten (1. bog, 49)

I sin sproglige undersøgelse af Leonora Christinas beretning om sin tid som fange i Blåtårn i slutningen af 1600-tallet bemærker Glismann “at hovedparten af undtagelserne fra (relativ) slutstilling af verbalet har ét fælles træk: *de svarer til det vi – i moderne dansk – kender som verbale tryktabsforbindelser*” (Glismann 1997: 61). Tryktabsforbindelser udgøres i moderne dansk enten af tryksvage verber i kombination med trykstærke indefinitte, non-referentielle objekter, prædikativer, præpositionsforbindelser eller partikler eller af sammensatte verbaler bestående af et tryksvagt hjælpe- eller modalverbum efterfulgt af et trykstærkt infi-

Figur 9. *Distributionen af OV og VO i tryktabsforbindelser.*

	OV		VO	
	Antal	Andel	Antal	Andel
Forbindelser med Akt	144		159	
Tryktabsforbindelser med Akt	26	25 %	78	75 %
Tryktabsforbindelser af verbalkompleks	61	26 %	171	74 %

nit fuldverbum. At den OV-ledstilling som Leonora Christina anvender i første del af sin skæbnefortælling, ikke gennemføres i forbindelser der i moderne dansk talesprog ville kræve trykssvage proklitiske verber, kunne tyde på at efterstillede verber ikke har kendetegnet dansk talesprog. Også fordelingen af de forskellige ledstillingsstrukturer i DL er udtryk for en sådan sammenhæng. De efterstillede non-referentielle objekter i eksempel (41) ovenfor indgår netop i en forbindelse der i moderne dansk ville kræve en trykssvag udtale af verbet. Som fordelingen i figur 9 illustrerer, dominerer VO-ledstillingen i tryktabsforbindelser hvor henholdsvis en aktant og et infinitiv verbum udgør det trykstærke led. Til kategorien ‘tryktabsforbindelser med Akt’ hører kombinationer mellem henholdsvis infinitive verber i hovedsætninger og infinitive eller finitve verber i bisætninger samt et non-referentielt objekt eller prædikat. Drejer det sig om et sammensat verbal, vil det infinitive verbum i hovedsætninger nødvendigvis altid efterfølge det finitve. Fordelingen mellem sammensatte verbaler med henholdsvis OV- og VO-struktur angår derfor kun bisætningerne.

Den overordnede regel om efterstilling af aktanter i tryktabsforbindelser gælder også for objekter som i (42) og (43) der ifølge vægtprincippet på grund af deres mindre omfangsrige karakter ellers normalt ville indtage en præverbal position.

(42) uden hand **haver** lovlig forfald (1. bog, 44)

(43) som ikke **haver gjort** Rigtighed (1. bog, 38)

De to næste eksempler skal vise at verbalets kompleksitet også spiller en rolle for ledstillingen på den måde at to infinitive verbalformer undtagelsesløst medfører VO-ledstilling.

(44) at hand hverken selv **haver kundet mødt**, eller **fremskikket** sin Fuldmægtig (1. bog, 45)

(45) som imod Kongens Eenevolds Magt og Arve-Rettighed **skulle vilde handle** eller **tale** (1. bog, 4–5)

5.3 Distributionen af forskellige OV-typer

Som det fremgik af fordelingen mellem de to overordnede ledstillingsstrukturer i de to sætningstyper, findes den største OV-andel hos bisætningerne. Denne fordeling hænger sammen med det forhold at kombinationen Vf Akt Vi som er den eneste mulige OV-struktur i hovedsætninger, er på tilbagegang. Mens denne OV-type var den eneste mulige på landskabslovenes tid i ældre middeldansk, er den blandt bisætningerne i DL den mindst udbredte. Figur 10 nedenfor viser først andelen af de forskellige OV-typer samlet set og derefter separat for bisætningernes vedkommende.

At andre former for OV-mønstre vinder frem til fordel for den i ældre middeldansk dominerende type Vf Akt Vi, stemmer overens med den udvikling som Magnusson Petzell (2011: 170–171, se afsnit 3.2) har observeret i svensk. Strukturen i (46) er således temmelig sparsomt belagt i bisætninger med en frekvens på kun 9 %.

(46) *hvorfra og ingen [...] maa i fornævnte Sager sig undslaa* (1. bog, 10)

Indtager det finitte verbum en tidlig position i sætningen, følger de(n) infinitte verbalform(er) sædvanligvis lige bagefter. Dette forhold kunne afspejle en præference for sammenhængende verbaler. Da det finitte verbum i hovedsætninger har sin faste plads lige efter fundamentfeltet, er et samlet verbalkompleks netop kun muligt med VO-ledstilling. Denne ændring i forekomsten af de forskellige OV-typer er en af de faktorer der får Delsing (1999) og Magnusson Petzell (2011) til at afslutte deres undersøgelser af OV-udviklingen i svensk med lidt forskellige resultater. Mens Magnusson Petzell (2011: 169) medtager alle former for OV-typer i sin statistik og konkluderer at OV-andelen i 15–1600-tallet ligger mellem 40 og 50 %, indgår kun objekter foran infinitte verber i Delsings (1999: 152) optælling hvor OV-frekvensen i perioden 1525–1625 samlet set ikke overstiger 15 %. En anden vigtig rolle i denne sammenhæng spiller stilen i de undersøgte tekster. Således findes der i 1600-tallets svensk overordnet set to forskellige retninger: “För det första finner vi texter som t.ex. Agneta Horns självbiografi (Horn), som nästan helt saknar

Figur 10. *Distributionen af OV-typer.*

	Akt Vf		Akt Vi Vf		Vi Vf		Akt Vf Vi		Vf Akt Vi	
	Antal	Andel	Antal	Andel	Antal	Andel	Antal	Andel	Antal	Andel
Begge sætningstyper	50	28 %	24	13 %	37	20 %	22	12 %	48	27 %
Bisætninger	50	34 %	24	16 %	37	25 %	22	15 %	13	9 %

OV-ordføljd. För det andra finner vi texter med mycket OV-ordføljd” (Delsing 1999: 216). Afgørende for den følgende vurdering af sandsynligheden for en tysk påvirkning af DL er derfor både andelen af de forskellige OV-typer samt tekstens stil. I begge tilfælde vil der blive sammenlignet med udviklingen af svensk ledstilling inden for samme tidsperiode.

6 Dansk arv eller tysk påvirkning

6.1 OV-typen

Den statistiske analyse ovenfor har vist at ledstillingen i DL med en samlet OV-frekvens på 36 % umiddelbart afviger stærkt fra den klart dominerende VO-struktur i andre tidssvarende og ældre danske tekster som Skånske Lov i håndskriftet GkS 3125,4^o fra 1550, Brokmands Hus-Postil fra 1638 samt Syvs Nogle Betenkninger om det Cimbriske Sprog fra 1663. Udslagsgivende for om der er tale om tysk indflydelse eller en videreførelse af ældre danske ledstillingsforhold, er det om de afvigende træk kan siges at afspejle en kontinuerlig udvikling inden for rammerne af det danske sprog siden landskabslovenes tid.

Som det blev fremhævet i afsnit 5.3, er det påfaldende at OV-typen Vf Akt Vi aftager til fordel for typer hvor alle verbalformerne efterstilles aktanterne. Da netop denne OV-type var den stort set eneste eksisterende i de ældre middeldanske håndskrifter af Skånske Lov og den stadig mest dominerende type i GkS 3125,4^o fra 1550, kan det synes oplagt at forklare OV-fordelingen i DL som et resultat af tysk påvirkning. Hvis kontakten med tysk skulle have haft direkte indvirkning på dansk ledstillingspraksis, burde man imidlertid finde en til figur 10 svarende fordeling af de øvrige OV-typer i tysk inden for samme tidsperiode. Fordelingen af de forskellige OV-typer i to ældre nysvenske tekster med en overraskende høj OV-andel – Gustav Vasas Bibel og Olavus Petris krønike – får Magnusson Petzell (2011) til at anse tysk påvirkning for usandsynlig: “Att ArgVfVi är så sparsamt företrädd, det enda exemplet kommer från Petri, trots att denna OV-typ alltså förekom rätt ymnigt i äldre nyhögtyska, tyder snarast på att de svenska bibelöversättarnas OV-användning följer sitt eget mönster, dvs. är självständig i förhållande till tyskt OV-skick” (Magnusson Petzell 2011: 171). Ved at sammenligne OV-typerne i dansk og tysk under nedskrivningen af DL kan man komme frem til en lig-

nende konklusion for den danske OV-traditions vedkommende. Som det fremgik af afsnit 4 om ledstillingen i ældre nyhøjtysk, var den konsekvente OV-struktur med slutstillede finite verber i bisætninger allerede gennemført fra og med år 1600. Den trods alt betragtelige andel af kombinationerne Akt Vf Vi og Vf Akt Vi (hhv. 15 % og 9 %) tyder derfor på at der ikke har foreligget et direkte tysk forbillede. En tilsvarende uoverensstemmelse mellem dansk og tysk OV-brug har Gregersen og Pedersen (2000: 427, fodnote 13) fundet i Christiern Pedersens danske oversættelse af Luthers reformationsbibel.

6.2 Stil og sproglig bevidsthed

Som det blev sandsynliggjort ovenfor, udviser de ældre nydanske tekster et OV-mønster der er uafhængigt af det tyske. Hvorfor man inden for den samme periode både kan finde tekster som Brokmand og Syv med en stort set gennemført VO-struktur på den ene side og Leonora Christina og DL med en betydelig OV-andel på den anden side, er derfor stadig et uafklaret spørgsmål.

I afsnit 2 blev det beskrevet hvordan Danmark helt op i 1600-tallet var præget af en indvandring sydfra som gjorde især den højtstående del af befolkningen tosproget. Ikke mindst ved hoffet var en daglig omgang med både dansk og tysk almindelig. Sammenligner man Syvs og Brokmands sprog med breve skrevet af Kong Christian IV, springer den topologiske forskel straks i øjnene.

(47) Epthersom uy formedelst gud Alsommechtigess hielp ted derhen
dirigerit haffuer (Chr. IV, 287)

Selv om OV-typerne i ældre nydansk fordeler sig anderledes end i ældre nyhøjtysk, er det ikke usandsynligt at den tætte kontakt mellem de to sprog i visse sammenhænge har kunnet forøge den samlede OV-andel samt ændre på fordelingen af de forskellige typer. At det først og fremmest var landets standspersoner der omgikkes tyskere, kan have betydet at ledstillingsvarianterne er blevet opfattet som udtryk for forskellige stilarter. De højtstående embedsmænd i Danske Kancelli kan have anvendt OV-ledstillingen ikke blot på grund af deres beherskelse af både dansk og tysk, men også for at markere deres høje placering i samfundet. En lignende hypotese kan opstilles for Leonora Christinas måde at foretage rettelser på i Jammers Minde. Mange af de efterstillede verber der blev nedskrevet under tilblivelsen af den første del af beretningen i 1670'erne, flyttes i den reviderede version frem foran eventuelle objekter.

Ændringerne fra OV- til VO-ledstilling berører først og fremmest tryktabsforbindelserne (jf. afsnit 5.2), men også nogle af verberne i dækket direkte tale er omfattet af denne omrokering. Imidlertid afhænger flytningen i mange tilfælde af hvis tale dækningen gengiver: “De dæknings-eksempler der gengiver Leonoras egne replikker (især de længere) har ofte et vist syntetisk præg [dvs. med OV-struktur], mens de øvrige – og det vil sige de fleste – helt overvejende er analytiske [dvs. med VO-struktur]” (Glismann 1997: 97). Med ledstillingen kunne Leonora Christina således markere den store standsforskel mellem sig selv og tjenestepigerne.

Ser man nærmere på den ledstillingsvariation der herskede i svenske tekster fra samme tidsrum, kan man konstatere en lignende stilforskel mellem f.eks. Agneta Horns selvbiografi på den ene side og Gustav Vasas Bibel på den anden side. Den høje VO-andel hos Horn afspejler netop tekstens “informella och talspråkliga karaktär” (Magnusson Petzell 2011: 170). At to så forskelligrettede strukturer har eksisteret side om side er netop en forudsætning for at variationen kan have været af bevidst stilistisk beskaffenhed. Også ledstillingsforskellene mellem to svenske forfatteres revisioner af Nils Matson Kiöpings rejsebeskrivelser fra 1674 skyldes ifølge Magnusson (2007) tilstedeværelsen af en sproglig bevidsthed hos skriverne: “Det vore ju märkligt om det spontana språkbruket hos två Stockholmsförfattare som är födda ungefär samtidigt enligt ett slags spegelvänt mönster å ena sidan är extremt modernt och å andra sidan extremt arkaiskt” (Magnusson 2007: 173).

Et andet eksempel på sproglig stilvariation i ældre nydansk udgør verbalbøjningen i præsens pluralis. I 1600-tallet var pluralisformen *-e* ifølge Skautrup (1947: 355) for længst forsvundet i almindeligt talesprog, men i foredragssprog og på skrift anvendtes den stadig i større eller mindre omfang. At der gemmer sig en sproglig bevidsthed bag valget af den ene eller den anden verbalform, vidner følgende citat af den danske 1600-talsgrammatiker Henrik Gerner om: “*Denne maade* [dvs. den fælles singularisform] *følger jeg mesten deelen, men dog icke forkaster den anden, thi jeg bruger dennem begge!*” (Skautrup 1947: 355). Opretholdelsen af en synlig pluralisform i DL samt hos Leonora Christina hænger på denne måde fint sammen med teksternes høje OV-andel som udtryk for et højt stilniveau. Med et eksempel fra DL illustreres denne stilistiske overensstemmelse mellem OV-ledstilling og verbal numerusbøjning.

(48) at de udj alle Sager, som dennem **forrekomme**, denne Lov som een Rettesnor **følge** (fortale, 47)

7 Sammenfattende vurdering

Formålet med nærværende undersøgelse har været at sammenligne den generelle udvikling af verbalplaceringen i dansk og tysk med den OV-frekvens som findes i DL fra 1683 for på denne baggrund at vurdere muligheden for en tysk påvirkning. Den statistiske analyse af DL har vist at ledstillingsstrukturen hverken stemmer overens med den generelle tendens i ældre nydansk eller med mønstret i ældre nyhøjtysk. Mens OV-frekvensen er påfaldende høj i forhold til gennemsnittet i ældre nydansk, adskiller flere af OV-typerne i DL sig fra dem der kendetegnede ældre nyhøjtysk. Med henblik på at forklare disse modsatrettede tendenser har det vist sig givtigt at skelne mellem de strukturelle og de stilistiske udviklinger. Da de OV-strukturer der findes i DL, kan spores helt tilbage til slutningen af den ældre middeldanske periode, må en eventuel indflydelse fra tysk være af frekvensrelateret og dermed stilistisk karakter. Med henvisning til den udbredte tosprogethed især blandt rigets højtstående samfundsgrupper kan den høje OV-frekvens i DL forklares som ét ud af flere mulige stilistiske virkemidler i ældre nydansk. At der i samtiden ikke blot herskede et afgørende skel mellem skrift og tale, men at også skriftsproget i sig selv var kendetegnet ved en langt større syntaktisk variationskala end den der findes i dag, tyder en sammenligning af DL med Leonora Christinas og Chr. IV's skrivestil på. Parallelle variationsmuligheder i ældre nysvensk understøtter ligeledes muligheden for at ledstillingen i DL afspejler et bevidst stilistisk valg.

Kilder og litteratur

Danske kilder

- Brokmand = Brokmand, Jesper Rasmussen (1638): *Hus-Postil*, Dahl, J. (udg.) (1862), Aalborg: Marinus M. Schultz' Boghandel.
- Chr. IV = C. F. Bricka og J. A. Fridericia (udg.) (1969): *Kong Christian den Fjerdes egenhændige Breve I. 1589–1625*, København: Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie [uændret optryk af udgaven fra 1887–89].
- DgL = Brøndum-Nielsen, Johs. m.fl. (udg.) (1933–1961): *Danmarks gamle Landskabslove med Kirkelovene*, København: Det danske Sprog- og Litteraturselskab.
- DL = Secher, V. A. (udg.) (1911): *Kong Christian den Femtis Danske Lov*, 2. udg., København: Gad.

- E. L. = Skautrup, Peter (udg.) (1936): *Danmarks gamle Landskabslove med Kirke-
lovene V. Eriks sjællandske Lov*. Text I–II, København: Det danske Sprog- og
Litteraturselskab [efter AM 455,12°].
- J. L. = Skautrup, Peter (udg.) (1951): *Danmarks gamle Landskabslove med Kirke-
lovene III. Jyske Lov*. Text 2–4, København: Det danske Sprog- og Littera-
turselskab [efter Stockholm C 39].
- Sj. Tr. = Nielsen, Niels (udg.) (1937): *Sjælens Trøst*, København: J. H. Schultz
[efter Codex Upsaliensis C 529 og Codex Holmiensis A 109].
- Sk. L. = Brøndum-Nielsen, Johs. og Aakjær, Svend (udg.) (1933): *Danmarks
gamle Landskabslove med Kirkelovene I,I. Skånske Lov*. Text I–III, Køben-
havn: Det danske Sprog- og Litteraturselskab [efter AM 28,8°, Stockholm
B 76, B 69 og GkS 3125,4°].
- St. Chr. = *Legende om Sancta Christina* [efter Codex Holmiensis K 48]. Dide-
richsen, Paul (udg.) (1931–1937): *Fragmenter af gammeldanske Haandskrif-
ter*, København: J. H. Schultz, pp. 2–7.
- Syv = Syv, Peder (1663): *Nogle Betenkninger om det Cimbriske Sprog*. Henrik
Bertelsen (udg.) (1979): *Danske Grammatikere I*, København: Det danske
Sprog- og Litteraturselskab [uændret optryk af udgaven fra 1915].
- V. L. = Kroman, Erik (udg.) (1941): *Danmarks gamle Landskabslove med Kirke-
lovene VIII. Valdemars sjællandske lov. Ældre og yngre redaktion samt Sjæl-
landske kirkelov*, København: Det danske Sprog- og Litteraturselskab [efter
AM 455,12°].

Tyske kilder (fra Reichmann og Wegera 1993)

- A. Langmann = Strauch, Philipp (udg.) (1878): *Die Offenbarungen der Adelheid
Langmann. Klosterfrau zu Engelthal*, Quellen und Forschungen zur Sprach-
und Culturgeschichte 26, Straßburg: K. J. Trübner [1300-tallet].
- C. Ebner = Schröder, Karl (udg.) (1871): *Der Nonne von Engelthal Büchlein von
der Gnaden Uberlast*, Bibliothek des Litterarischen Vereins in Stuttgart 108,
Stuttgart: Litterarischer Verein [2. halvdel af 1300-tallet].
- Eberlin = Enders, Ludwig (udg.) (1896): *Johann Eberlin von Günzburg. Ausge-
wählte Schriften I*, Neudrucke deutscher Literaturwerke des XVI. und XVII.
Jahrhunderts 139, Halle/S.: Max Niemeyer [1521].
- Steinhöwel = Österley, Hermann (udg.) (1873): *Steinhöwels Äsop*, Bibliothek des
Litterarischen Vereins in Stuttgart 117, Stuttgart: Litterarischer Verein [1476–
1480].

Litteratur

- Baufeld, Christa (1996): *Kleines frühneuhochdeutsches Wörterbuch*, Tübingen:
Max Niemeyer.
- Behaghel, Otto (1932): *Deutsche Syntax. Eine geschichtliche Darstellung IV. Wort-
stellung. Periodenbau*, Heidelberg: Carl Winters Universitätsbuchhandlung.

- Braunmüller, Kurt (1998): "Wortstellungstypologische Untersuchungen zu den Kontaktsprachen der Hansezeit (Mittelniederdeutsch, Dänisch, Schwedisch)". Askedal, John Ole (udg.): *Historische germanische und deutsche Syntax. Akten des internationalen Symposiums anlässlich des 100. Geburtstages von Ingerid Dal, Oslo, 27.9.–1.10. 1995*, Frankfurt am Main [osv.]: Peter Lang, pp. 315–334.
- Braunmüller, Kurt (2004): "Wortstellung und Sprachkontakt: Untersuchungen zum Vorfeld und Nebensatz im älteren Dänischen und Schwedischen". *Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik* 62, pp. 207–241.
- Brøndum-Nielsen, Johs. (1935): *Gammeldansk Grammatik III. Substantivernes Deklination*, København: J. H. Schultz.
- Brøndum-Nielsen, Johs. (1950): *Gammeldansk Grammatik I. Indledning. Tekst-kildernes Lydbetegnelse. Vokalisme*, 2. ændrede Udgave, København: J. H. Schultz.
- Brøndum-Nielsen, Johs. (1971a): *Gammeldansk Grammatik VI. Verber I. De stærke Verber*, København: Akademisk Forlag.
- Brøndum-Nielsen, Johs. (1971b): *Gammeldansk Grammatik VII. De svage Verber. De præteritopræsensiske Verber*, København: Akademisk Forlag.
- Brøndum-Nielsen, Johs. (1973): *Gammeldansk Grammatik VIII. Verber III. Konjugationsformernes Udvikling*, København: Akademisk Forlag.
- Bærentzen, Per (1992): "Die deutsche Wortstellung in kontrastiver Sicht". *Deutsche Sprache* 20, pp. 111–126.
- Delsing, Lars-Olof (1999): "Från OV-ordföljd till VO-ordföljd. En språkförändring med förhinder". *Arkiv för nordisk filologi* 114, pp. 151–232.
- Diderichsen, Paul (1941): *Sætningsbygningen i Skaanske Lov*, København: Universitets-Jubilæets danske Samfund.
- Diderichsen, Paul (1966): *Elementær Dansk Grammatik*, 3. udg., København: Gyldendal [uændret optryk af 2. udgave fra 1957].
- Diercks, Willy og Braunmüller, Kurt (1993): "Entwicklung des niederdeutsch-skandinavischen Sprachkontakts". Braunmüller, Kurt og Diercks, Willy (udg.): *Niederdeutsch und die skandinavischen Sprachen I*, Heidelberg: Universitätsverlag Carl Winter, pp. 9–40.
- Falk, Cecilia (1993): *Non-referential Subjects in the History of Swedish*, avhandling, Lunds universitet.
- Falk, Cecilia (2007): "Kilkonstruktion och ordföljd i äldre fornsvenska". Wollin, L., Saarukka, A. og Stroh-Wollin, U. (udg.): *Studier i svensk språkhistoria* 9, Åbo: Åbo Akademi, pp. 90–97.
- Glismann, Otto (1997): *Om at "handle mis" med en klassiker. Sprog og stil i "Jammers Minde" – En tekstkritisk undersøgelse af udgaverne*, Birkerød: eget forlag.
- Gregersen, Frans og Pedersen, Inge Lise (2000): "A la Recherche du Word Order Not Quite Perdu. A methodological progress report". Herring, Susan C., van Reenen, Pieter og Schøsler, Lene (udg.): *Textual Parameters in Older Languages*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, pp. 393–431.

- Gunnar Hrafn Hrafnbjargarson (2004): "Stylistic Fronting". *Studia Linguistica* 58, pp. 88–134.
- Hansen, Erik (2006): *Dæmonernes port*, 5. udg., København: Hans Reitzel.
- Hansen, Erik og Heltoft, Lars (2011): *Grammatik over det Danske Sprog*, København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.
- Heltoft, Lars (2005): "Ledsætning og letled i dansk. OV-rækkefølgens rester". Heltoft, Lars, Nørgård-Sørensen, Jens og Schøsler, Lene (udg.): *Grammatikalisering og struktur*, København: Museum Tusulanum, pp. 145–166.
- Höskuldur Thráinsson (2007): *The Syntax of Icelandic*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Jensen, Eva Skafté (2011): *Nominativ i gammelskånske – afvikling og udviklinger med udgangspunkt i Skånske Lov i Stockholm B 69*, København: Universitets-Jubilæets danske Samfund.
- Karker, Allan (2001): *Dansk i tusind år. Et omrids af sprogets historie*, ny revideret udgave, Modersmål-Selskabets årbog 1993, [København:] C. A. Reitzel.
- Lollesgaard, Johs. (1920): *Syntaktiske Studier over det ældste danske Skriftsprog (før ca. 1300)*, Nykøbing F.: Stiftstidendes Bogtrykkeri.
- Lund, G. F. V. (1967): *Det ældste danske skriftsprogs ordforråd*, København: Københavns Universitet [uændret optryk af udgaven fra 1877].
- Magnusson, Erik (2007): *Gränsöverskridande koordination. Syntaktisk förändring i äldre svenska*, Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Magnusson Petzell, Erik (2011): "OV-ordføljd i svenskans historia". *Arkiv för nordisk filologi* 126, pp. 141–192.
- Maling, Joan (1980): "Inversion in embedded clauses in Modern Icelandic". *Íslenskt mál og almenn málfræði* 2, pp. 175–193.
- Reichmann, Oskar og Wegera, Klaus-Peter (udg.) (1993): *Frühneuhochdeutsche Grammatik*, Tübingen: Max Niemeyer.
- Skautrup, Peter (1944): *Det danske Sprogs Historie I. Fra guldbornene til Jyske lov*, København: Gyldendal.
- Skautrup, Peter (1947): *Det danske Sprogs Historie II. Fra unionsbrevet og til Danske lov*, København: Gyldendal.
- Sundquist, John D. (2003): "The Rich Agreement Hypothesis and Early Modern Danish embedded-clause word order". *Nordic Journal of Linguistics* 26, pp. 233–258.
- Wermke, Matthias m.fl. (udg.) (2006): *Duden. Die Grammatik IV*, Mannheim: Dudenverlag.
- Winge, Vibeke (2000): *Pebersvend og poltergejst. Tysk indflydelse på dansk*, København: Gyldendal.

